

**«БИТВИ НАРОДІВ»: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ
САМОПОЗИЦІОНУВАННЯ НА ТЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ**

**(міжнародна конференція, 6-7 листопада 2017 р.,
Лейпциг, Німеччина)**

6-7 листопада в саксонському місті Лейпцигу (Німеччина) відбулась міжнародна Міждисциплінарна конференція/симпозіум «Самопозиціонування східноєвропейських спільнот у глобальних відносинах - концепції простору та самопрезентації у шкільних підручниках» (*Self-Positioning of Eastern European Societies in Global Relations – Conceptions of Space and Self-Presentations in School Textbooks*), організована EEGA (*The Leibniz ScienceCampus «Eastern Europe – Global Area»*). В роботі симпозіуму взяли участь як доповідачі з України, так і українські дослідники, які проходять стажування та працюють в Німеччині.

Ключові слова: само-позиціонування та само-презентація, шкільні підручники, східноєвропейські спільноти

Симпозіум мав на меті визначити, як позиціонування країн Східної Європи співвідноситься із національною/колективною ідентичністю. Вони знаходяться у постійному вжитку, відтворюються, суперечать та коригуються. «У цьому плані історія, географія, вища освіта, шкільні навчальні програми дають цікаве уявлення про (національне) само-позиціонування» - було зазначено в резюме.

Сам формат роботи Кампусу EEGA вражає масштабністю – дослідники з Греції, Швеції, України, Польщі, Угорщини, Росії та Румунії були запрошені на захід, що обумовило достатньо високий рівень дискусії після доповідей.

Коротко про місце проведення

Лейпциг (або Лїпськ, як його звать поляки і чехи) – визначний науковий та культурний центр Саксонії. Передусім відомий в історії «Битвою народів» у жовтні 1813 р., коли

півмільйона вояків зійшлися в вирішальному змаганні європейських Імператорів. Кульмінація наполеонівських війн менш відома за Ватерлоо, але безумовно більш визначна. «Вітчизняного історика» зацікавить участь козацьких полків у знаменній битві, роль Лейпцига в східно-європейській торгівлі від 15 століття, видавнича діяльність Брокгауза у 19 столітті. Символами видатної наукової та культурної місії німецького міста є такі постаті, як Готфрід Вільгельм Лейбніц, Іоганн Себастьян Бах та Фелікс Мендельсон-Бартольдї. На погляд пересічного українця, є кілька особливих рис сучасного міста – велосипедизація, високий рівень долі громадського транспорту (який вражає можливостями і водночас цінами – з аеропорту до центру за 15 хвилин на потязі за майже 5 євро). Історичне ядро міста невелике, мабуть трохи більше за львівське середмістя, і набагато гірше збережений – далися ознаки бомбардування та бої 1944-1945.

Перша частина доповідей: Зовнішнє та Само-позиціонування в Глобалізаційних Процесах

Стефані Злох (Брауншвейг), Тамас Харді (Tamas Hardi) і Андреа Міклошне-Задар (Будапешт), Руне Брандт-Ларсен (Лунд) відзначили вагу міграційних процесів, само-позиціонування громадян восьми центрально-європейських країн та роль спільного минулого у формуванні контенту шкільних підручників з географії та історії.

Шведський дослідник Руне Брандт-Ларсен проаналізував підручники східноєвропейських держав, території яких входили до складу Речі Посполитої з метою визначення того, як використовується спільне минуле і яку роль сьогоднішній контекст відіграє у формуванні іміджу минулого. Головний висновок дослідника – історичні наративи тісно пов'язані з контекстом (політичним порядком денним), в якому вони формуються.

Стефан Злох з Брауншвейгу відзначив роль міграційних процесів в дискусіях щодо ідентичності народів Східної Європи з кінця 20-х років ХХ століття. Науковці та політики часто концентрувалися на історичній проблемі вимушеної міграції під час та після Другої світової війни. Цей розділ у європейській історії також є невід'ємною частиною підручників. Застосувавши порівняльний аналіз польських,

чеських та російських підручників з географії та історії з 1990-х років до наших днів, дослідник зробив загальний висновок, що самоідентифікація в глобальному світі напряду впливає на інтерпретацію міграційних процесів та просторову концепцію подачі матеріалу.

Тамас Харді та Андреа Міклошне-Задар представили результати досліджень, проведених з 2012 по 2015 рр. дослідницькою групою Інституту регіональних досліджень CERS. Метою опитувань було зрозуміти просторові уявлення студентів та їх формуючі фактори в Угорщині та восьми сусідніх країнах (Австрія, Словаччина, Україна, Румунія, Сербія, Хорватія та Словенія). Результати опитування продемонстрували кардинальні відмінності між відповідями у деяких державах щодо формування понять Центральної Європи, Східної Європи та Балкан. Заклади освіти, засоби масової інформації, публічний дискурс, а також індивідуальний досвід та економічна доцільність на думку вчених відіграли значну роль у розвитку таких уявлень. Відзначено і часову трансформацію уявлень, що дозволяє говорити про дрейф ідентичності й, а не лише про стале позиціонування.

В ході обговорення доповідей, назагал фактологічних, фіксуючих реальність, проте в цілому без намагання концептуалізувати тенденції, було відзначено німецькими колегами декілька проблем. Зокрема, термінологічні розбіжності (відсутність критеріїв визначення приналежності до європейських макро-регіонів зокрема), обмеженість досліджуваної бази (окремі групи без репрезентативності, окремі підручники без аналізу процесу їх написання) не дали можливості визначити в першій частині спільного базису для розуміння загальних тенденцій розвитку глобалізаційних процесів на Сході Європи. Проте сам факт міждисциплінарної (наразі, історико-географічної та соціологічної) дискусії став є важливим кроком до визначення міждисциплінарного ж підходу до аналізу зібраних даних. Особисто авторові повідомлення здалося, що глобалізаційні процеси не були взагалі враховані доповідачами під час написання тез, натомість вони перебували в полоні інтерпретаційного дискурсу, продиктованого досліджуваними джерелами.

Друга частина доповідей: Само-презентація в Шкільних Підручниках

Петер Баголі Сімо (Берлін), Володимир Полторак (Одеса) та Світлана Потапенко (Київ) зосередились на освітніх засобах підтримування ідентичності і її коригування.

Румунські підручники, на думку П. Б. Сімо, концептуалізують місію країни як західно-європейського репрезентанта на сході. Це, на думку дослідника, створює образ цивілізаторської місії румунського народу, а отже обґрунтовує виключне становище країни в регіоні. Зміни акцентів у викладанні географії в Румунії за останні два десятиліття демонструють вражаючий дрейф уявлень про місце країни в світі в напрямі Схід-Захід, навіть на шкоду регіональному позиціонуванню. Щоправда, попередня сесія показала, що фіксація в підручнику не на пряму пов'язана із сформованим уявленням (це демонструють, зокрема, соціологічні опитування).

Продовжуючи тему концептуалізації кордону національного простору, В. Полторак відзначив, що шкільні історичні атласи нижньо-дунайських країн використовують для цього географічні об'єкти, зокрема Дунай. Культура та історія Нижнього Дунаю представлені в національних програмах з історії України, Молдови, Румунії, Болгарії та Росії (що опосередковано впливає на викладання історії в середніх школах невизнаної Придністровської Молдавської Республіки). Географічний регіон є перспективною ланкою транскордонних зв'язків. Проте серед місцевих учнів немає цілісної та концептуальної картини минулого та сучасності сусідніх народів. З національної точки зору, цілісність національного історичного наративу простежується, але на периферії, у таких областях, як Нижній Дунай, місцеві учні отримують фрагментарні та часто суперечливі знання з історії. Ще більше суперечностей при порівнянні навчальних матеріалів сусідніх країн. Закладені в свідомість румунів та українців взаємні історично обґрунтовані претензії на нижньо-дунайські терени з огляду на дрейф Молдови в найближчому майбутньому будуть гальмувати глобалізаційні процеси в регіоні, продовжуючи тенденцію обережного та навіть оборонного ставлення до сусіда. Один з організаторів Себстьян Ленц уточнив, як спеціаліст із географії, що

безумовно навчальну карту слід сприймати не тільки з точки зору «правдивості» (адекватності) історичному процесу, проте й як окрему технологію формування ідентичності та її підтримки. І тут відступити від прийнятих стереотипних уявлень, від узагальнень та спрощень – а, отже, розбіжностей в різних національних традиціях – буде дуже важко. Європеїзація як прояв глобалізації, є паралельним до національного освітнього процесу дискурсом, який якщо й потрапляє до навчальних курсів, то крізь призму актуальних політичних інтересів.

Українські шкільні підручники визначають, на думку Світлани Потапенко, 16-18 століття як «Золотий вік» Козацької України. Дослідниця проаналізувала образ козацтва та козацького часу історії України (упродовж XVI-XVIII століть) в поточному навчальному плані та підручниках для українських шкіл. Козацький період, підкреслила Світлана, є ексклюзивним, оскільки козацтву вдалося створити/відновити державу. Жоден інший подібний історичний аналог не спромігся цього. В обговоренні німецькі колеги підкреслили назагал романтичне сприйняття козацтва в Європі і, викликавши здивування українських істориків, продемонстрували уявлення про спільність українського та російського козацтва (причому останнє стереотипно пов'язується із закордонними походами російської армії). Місце уявлень про козацький період в оформленні ставлення до глобалізації визначити, на думку автора цього огляду, дуже важко, передовсім з огляду на успадкований від радянської системи освіти антполонізм та антитюркізм. Саме висвітлення становлення, розквіту та кризи «Козацької України» закладають підвалини песимістичного уявлення про вороже оточення. Натомість взаємовпливи та культурні зв'язки, економічна співпраця доби ранньо-модерної глобалізації перебувають на периферії уваги учнів.

Третя частина: Концепції Простору

Петер Балог (Будапешт), Олександр Забірко (Мюнстер) та Йорг Стаделбауер (Фрайбург) занурились в методологічні глибини процесів формування навчальних програм.

Дослідник з Будапешту проаналізував просторові поняття у шкільних підручниках Угорщини. Це частина більш

широкого проекту Петера Балоба. Угорщина є країною, яка протягом останніх років активно змінює свою роль у європейському та глобальному контексті. Сувору однорідність матеріалу підручників з географії в епоху державного соціалізму передувала маркетизації та урізноманітненню концепцій підручників у 1990-х і 2000-х роках. Останні роки знову стали свідченням концентрації ринку в руках декількох відібраних національних видавців, хоча досі для педагогів є певний простір щодо включення матеріалів поза межами обов'язкового національного навчального плану.

Йорг Штаделбауер розповів про ініціативу інституту Георга Еккера 1980-х років двосторонніх дискусій щодо підручників між радянськими та німецькими експертами з географії. Вони мали на меті, в контексті всебічного аналізу навчальних програм та підручників, розробити пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу. Обидві сторони домовились про принципи розвитку навчального посібника, що інша країна не повинна бути представлена дискримінаційно, але позитивно та реалістично.

Олександр Забірко в своїй доповіді представив порівняльне дослідження українських підручників з історії держави і права. Основна увага була приділена вивченню семи найяскравіших підручників з історії держави та права України, опублікованих з 2000 року за рекомендацією Міністерства освіти і науки України, які використовуються як стандартні курси лекцій на юридичні факультети вищих навчальних закладів. Велику увагу приділяючи державі, сучасна українська вища юридична освіта не сприймає визначної ролі європейського права, його впливів на Україну протягом тисячоліття. Олександр, врешті, задає дискусійне питання: чи історичний аналіз обмежений рівнем правової догми, чи може автор підручника дозволити собі виходити з того, що історія права є частиною більшої області історії культури та ідей?

Отже, третя частина дискусії визначила, що простори «Історичної Угорщини» (Карпатського басейну) є назагал територією вивчення минулого Угорщини сучасної, спеціальний курс історії держави і права України розглядає простір в постійній політико-адміністративній динаміці, проте ігнорує інтелектуальну історію та культурологію, а радянсько-

німецький діалог 1980-х років мав в основі принцип «Кажі або добре, або нічого».

По завершенню третьої частини доповідей було в форматі вільного виступу підсумовано результати. Передовсім, червоною ниткою крізь майже усі доповіді проходить проблема прикордоння між національними ареалами. Географія в деяких країнах тут слідує за історією (як от в Угорщині, де Карпатський регіон втричі більший за сучасну країну вивчається в географії як єдиний фізико-географічний простір), чи історія слідує за географією (як у випадку з Україною та частково Румунією), чи вони тісно між собою переплетені (історія та географія Польщі з претензіями на східні креси водночас із кресами західними). Історичні кордони як прецедент сприймаються у більшості східноєвропейських та центральноєвропейських країн. Це становить загрозу для міжнародних відносин. Відсутність двосторонніх діалогів поглиблює існуючу прірву між освітніми системами, водночас гальмуючи європеїзацію означених країн. Німецькі вчені з подивом відзначили аналогічність сучасних тенденцій у Східній Європі із тенденціями сторічної давнини в Європі Західній. Тоді такі «історичні битви народів» зробили Першу Світову війну неминучою, продиктувавши сценарій і народам, і їхнім урядам.

Росія між Заходом і Сходом

В межах симпозіуму окрім виступів гостей-доповідачів відбулись також два заходи – лекція професора Ніколауса Катцера «Граючи на Захід і Схід: само-позиціонування Росії і шкільних підручниках та суспільній історії», а також відкрите інтерв'ювання цього ж шановного науковця доктором Стефі Марунг «Між Північноатлантичною та Північною частиною Тихого океану – Роль Росії як посередника в Європі та Азії». Обидва заходи на відміну від самої конференції відбулись німецькою мовою, передусім з огляду на суспільну вагу проблематики. Професор Н. Катцер – від 2010 року директор Німецького історичного інституту в Москві – торкнувся в обох своїх промовах традиційних засад російської історичної освіти та актуальних тенденцій, зокрема збільшення ваги висвітлення зв'язків із Китаєм і Азією в цілому в російській школі. Його цікавить соціальна система та суспільні зміни в

умовах війн і революцій, а також сучасні наука та технології в Росії. Катцер визнав складнощі в реалізації його місії транскордонного посередника та одночасно історика, але він керується внутрішньою переконаністю: "Як історик я хотів би зберегти інтерес до історії. Кожне покоління і кожна людина повинні знову і знову відчувати велику зацікавленість у секретах минулих часів, які ставлять під сумнів формування та трансформації культур та країн».

Назагал висновки з роботи конференції підсумував в своїй післямові Себастьян Ленц, зазначивши переважання герменевтичного методу дослідження, разом із поважною практичністю недооціненого конструктивістського. Вивчення механізмів формування образів окремого та спільного минулого, на думку вченого, є перспективою наступних заходів даного дослідницького напрямку. Вже найближчим часом буде опубліковано стислий огляд доповідей, заплановано видання спеціальної збірки статей за матеріалами симпозіуму.

Підсумовуючи, слід відзначити продуктивність міждисциплінарного підходу, проте сам симпозіум показав відсутність точок перетину інтересів географів та істориків різних країн. Напрацювання спільного методичного та методологічного апарату – ще попереду. Більшість доповідей виглядали як лекції (деякі доповідачі навіть обмовлялись, називаючи так свої промови), дискусії не вийшло з огляду на відсутність платформи та спільної сформульованої проблеми. Як на мене, ця проблема очевидна – поглиблення вже призабутих конфліктів пам'яті між народами Східної Європи є результатом в тому числі діючих шкільних програм з історії та географії. Європерспективи регіону потрапили в пастку взаємних претензій національних наративів. Пошук точок перетину та перевірений часом принцип «Або добре, або нічого про сусіда» - теми для діалогів в майбутньому.

(Даний матеріал опублікований вперше на порталі historians.in.ua)

Владимир Полторак

**«БИТВЫ НАРОДОВ»: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
САМОПОЗИЦИОНИРОВАНИЯ НА ФОНЕ ПРОЦЕССОВ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

**(международная конференция, 6-7 ноября 2017 г.,
Лейпциг, Германия)**

6-7 ноября EEGA (*The Leibniz ScienceCampus, Восточная Европа - глобальный регион*), DGO (*Германская ассоциация восточноевропейских исследований*), GEI (*Институт международных исследований учебников им. Джорджа Эккера*) и GWZO (*Институт исторических исследований им. Гердера в Восточной Центральной Европе, Институт истории и культуры Восточной Европы им. Лейбница*) организовали в Лейпциге Международную междисциплинарную конференцию / симпозиум «*Самопозиционирование восточноевропейских сообществ в глобальных отношениях - концепции пространства и самопрезентация в школьных учебниках*». В симпозиуме приняли участие исследователи из Украины, а также украинские ученые, обучающиеся и работающие в Германии.

Ключевые слова: самопозиционирование и самопрезентация, школьные учебники, восточноевропейские сообщества.

Volodymyr Poltorak

**"BATTLES OF PEOPLES": HISTORY AND MODERNITY OF
SELF-POSITIONING AGAINST THE BACKDROP OF
GLOBALIZATION PROCESSES**

**(international conference, 6-7 of November 2017, Leipzig,
Germany)**

On November 6-7, the International Interdisciplinary Conference / Symposium "Self-Positioning of Eastern European Communities in Global Relations - Concepts of Space and Self-Presentation in School Textbooks" was organized by EEGA (*The Leibniz ScienceCampus, Eastern Europe - Global Area*), DGO (*The German Association for East European Studies*), GEI (*Georg Eckert Institute for International Textbook Research*) and GWZO (*Herder Institute for Historical Research on East Central Europe, Leibniz*

Institute for the History and Culture of Eastern Europe in Leipzig, Germany. The symposium was attended by speakers from Ukraine, as well as Ukrainian scholars trained and working in Germany.

Key words: *self-positioning and self-presentation, school textbooks, Eastern European communities*

Отримано: 30.11.2017